

КОНЦЕПЦІЯ «ЗЕЛЕНОЇ» ЕКОНОМІКИ В УМОВАХ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОЛОГО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СЕСТЕЙНОВОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Іскаков А. А., аспірант¹

¹Сумський державний університет, м. Суми
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007, Україна

У статті досліджено підходи до розуміння поняття «зелена» економіка та запропоновано авторське бачення сутності поняття у контексті сестейнового розвитку. Автором виділено основні сфери інвестування в «зелену» економіку, що сприяють зростанню еколого-економічної безпеки національної економіки. Проаналізовано динаміку обсягів викидів шкідливих речовин ті діоксиду вуглецю в атмосферне повітря на території України за 2010–2015 рр. та динаміку капітальних інвестицій і поточних витрат на охорону навколишнього середовища за 2010–2016 рр. як індикаторів розвитку «зеленої» економіки. Виявлено, що частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету має тенденцію до скорочення. У статті запропоновано низку організаційно-економічних та нормативно-правових заходів, що, на думку, автора стимулюватимуть розвиток «зеленої» економіки в Україні: розроблення та реалізація державних інвестиційних програм в галузях, що є основними споживачами енергії та забруднювачами навколишнього природного середовища; закладення у статті витрат Державного бюджету України та місцевих бюджетів коштів на «зелене» інвестування; посилення державного регулювання у сфері видобування та користування природними ресурсами; посилення мотиваційного механізму для суб'єктів господарювання, що є забруднювачами довкілля, через податкові пільги або грошові компенсації; інтеграція механізму нормативно-правових актів і заходів у сфері природокористування із регіональними соціо-еколого-економічними програмами; впровадження єдиної системи моніторингу та оцінювання еколого-економічної ефективності від реалізації «зелених» проектів.

Ключові слова: «зелена» економіка, еколого-економічна безпека, сестейновий розвиток, природні ресурси, інвестиції.

DOI 10.21272/1817-9215.2018.2-09

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Впровадження засад концепції сестейнового розвитку в Україні характеризується достатньо складними трансформаційними процесами складними. Глобальність і взаємозалежність економічних та екологічних проблем вимагають вироблення системного плану дій, який стимулював би суспільство до екологічно збалансованого зростання з метою забезпечення сприятливого стану навколишнього природного середовища та, відповідно, сестейнового розвитку національної економіки. На сьогодні обсяги споживання природних ресурсів та пов'язані з ними обсяги відходів все більш виходять за межі можливостей природи до відтворення ресурсів та витримування такого екологічного навантаження. Тому в сучасних умовах стрімкого світового економічного зростання постає питання про необхідність узгодження темпів споживання та відтворення природних ресурсів, що забезпечило б захист навколишнього природного середовища, доступ майбутніх поколінь до ресурсів та розвиток суспільства на засадах соціальної справедливості в цілому. Основою

узгодження вищенаведених засад є концепція «зеленої» економіки, метою якої підвищення добробуту суспільства, забезпечення соціальної справедливості за умов зниження навантаження на екосистему та дефіциту природних ресурсів, а також забезпечення високого рівня еколого-економічної безпеки національної економіки та її сестейного розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням питань розроблення та реалізації цілей розвитку в умовах реалізації концепції «зеленої» економіки займалися такі вітчизняні та зарубіжні науковці, як: Я. П. Квач [1], О. С. Чмир та Н. П. Захаркевич [2], О. В. Балуєва [3], Л. Г. Мельник та І. Б. Дегтярьова [4], Т. В. Захарова [5], В. С. Штець [6], А. О. Гура та Т. Г. Гуцан [7], О. В. Добровольська [8] та ін. У працях [9, 10, 11] розглянуто основні напрями реалізації концепції «зеленої» економіки в рамках сталого (сестейного) розвитку національної економіки. Проте подальших досліджень потребують теоретичні підходи до розуміння сутності концепції «зеленої» економіки та її імплементації в умовах забезпечення сестейного розвитку країни.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Метою статті є дати визначення концепції «зеленої» економіки, проаналізувати рівень її розвитку в Україні та запропонувати конкретні організаційно-економічні та нормативно-правові заходи з її реалізації з метою забезпечення еколого-економічної безпеки та сестейного розвитку національної економіки.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Через виснаження запасів природних ресурсів та кліматичні зміни виникають проблеми у сфері охорони навколишнього середовища, посилюються загрози здоров'ю суспільства, еколого-економічній безпеці, світовому економічному та соціальному розвитку. Незважаючи на відмінності між країнами світу, економічне зростання та розвиток є спільною метою для всіх країн, адже забезпечення зростання доходів громадян, збільшення можливостей їхнього працевлаштування, підвищення якості освітніх і медичних послуг, постачання електроенергії, доступ до чистої води та повітря є загальносуспільними потребами. Усі країни світу стикаються із загальною проблемою, як збалансувати конкуруючі потреби економічного зростання, охорони навколишнього середовища і соціальної справедливості.

Зіткнувшись з реаліями зміни клімату та очевидними доказами того, що продовження практики «бурої» економіки призведе лише до подальшої деградації навколишнього середовища і, в кінцевому рахунку, загрожує не тільки економічному зростанню, але і виживанню людства на планеті, громадськість починає усвідомлювати терміновість і актуальність реагування на ці виклики та необхідність пошуку нових шляхів для забезпечення економічного зростання і розвитку на національному, регіональному та глобальному рівні.

Тому визначальним напрямком руху є концепція «зеленої» економіки, метою якої є формування принципово нової моделі соціо-еколого-економічного розвитку, що дасть можливість для української економіки слідувати тенденціям сучасного розвитку.

Відповідно до звіту фахівців Програми ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП) «Назустріч «зеленій» економіці» економіку можна вважати «зеленою», якщо в кінцевому результаті вона сприяє поліпшенню добробуту суспільства та соціальної рівності, при цьому зменшуючи екологічні ризики та дефіцит природних ресурсів [12].

Г. Ю. Єлісеєва вважає, що «зеленою» слід вважати ту економіку, що веде не тільки до підвищення добробуту людей, соціальної рівності при одночасному зниженні екологічних ризиків, але й передбачає розроблення відповідних політичних рішень щодо упровадження ресурсоефективних технологій та методів «чистого» виробництва [13, с. 5].

За Б. Є. Патеном під «зеленою» економікою слід вважати інтеграцію екології людини та простору в єдине ціле за допомогою використання економічних, зокрема ринкових механізмів, при цьому вирішуючи перспективні завдання сталого розвитку [14].

«Зелену» економіку слід розглядати як одне з джерел зростання доходів і зайнятості, забезпечення еколого-економічної безпеки та сестейного розвитку за рахунок інвестування, спрямованого в три ключові сфери діяльності, пов'язаних з викидами і забрудненням, підвищення ефективності використання ресурсів та збереження біорізноманіття (рис. 1).

На думку автора, під «зеленою» економікою слід розуміти нову форму економіки, яка спрямована на перебудову «застарілих» бізнес-процесів, свідомості громадського суспільства та зниження ризиків для навколишнього природного середовища через ефективне та раціональне використання природних ресурсів, зниження рівня забруднення довкілля та використання «чистих» технологій, кінцевою метою якої є зростання добробуту людей та збереження кількісних і якісних характеристик навколишнього природного середовища в умовах забезпечення еколого-економічної безпеки та сестейного розвитку національної економіки.

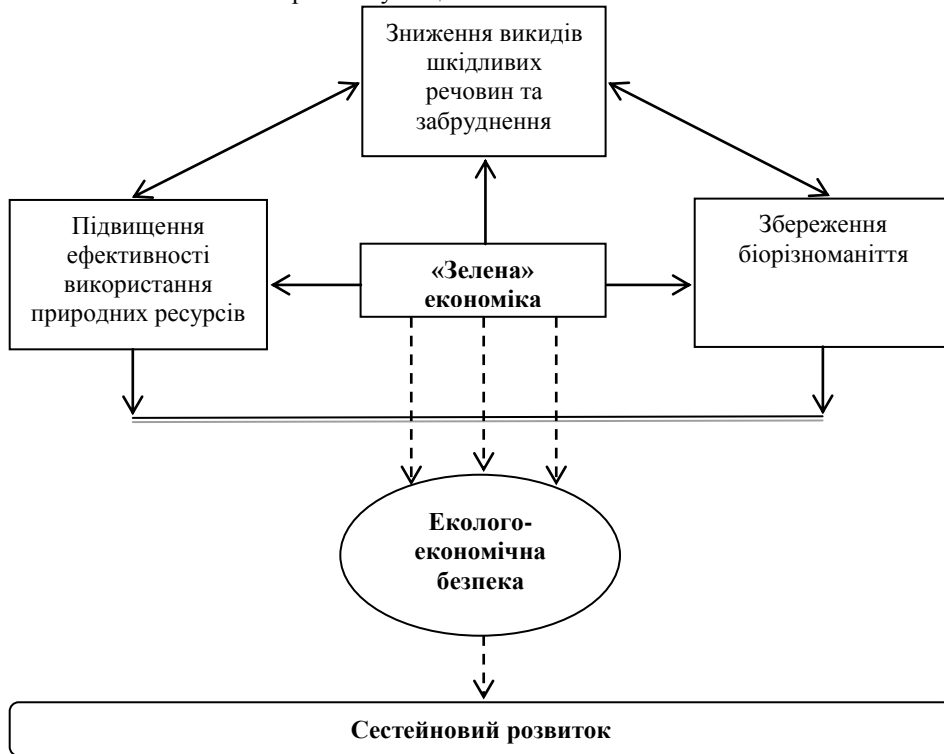

Рисунок 1 – Ключові сфери діяльності «зеленої» економіки (побудовано та доповнено автором на основі праці [15, с. 188])

В Україні діє багато документів, метою яких є імплементація засад «зеленої» економіки, в тому числі й ті, які враховують світовий досвід у реалізації політики «зеленої» економіки. Зокрема, до первинних документів, що входять до стратегічного

комплексу державної політики імплементації засад «зеленої» економіки в Україні можна віднести такі:

1) Угода про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом і Європейським співтовариством з атомної енергії – формування сприятливого інституційного та нормативно-правового поля, управління довкіллям, інтеграцію екологічної політики у інші галузеві політики через реалізацію Загальнодержавної програми з адаптації вітчизняного законодавства до міжнародних вимог та Плану імплементації Угоди про асоціацію з Європейським союзом;

2) «Державна програма розвитку внутрішнього виробництва» – цілями у сфері «озеленення» виробничої сфери є стимулювання енергоефективності виробництва, формування енергоекологічного ринку, стимулювання використання відновлювальних видів енергії тощо;

3) Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» – державна підтримка та стимулювання суб'єктів господарювання до «зеленої» діяльності, посилення екологічного управління, збалансоване використання біологічних ресурсів у господарській діяльності;

4) Закони України «Про ратифікацію Рамкової конвенції ООН зі зміни клімату» та «Про ратифікацію кіотського протоколу до Рамкової конвенції ООН про зміни клімату» – основною метою даних нормативно-правових актів є регулювання міжнародної торгівлі викидами;

5) Закони України «Про альтернативні види палива» та «Про альтернативні джерела енергії» – основними пунктами є збільшення частки використання альтернативних джерел енергії до 20 % до 2020 року та реформа охорони здоров'я, формування програми енергонезалежності та системи екологічної оцінки. Інструментами реалізації є «Енергетична стратегія України до 2035 року» та «Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»;

6) Закон України «Про транспорт» – розвиток енергозберігаючих і екологічно безпечних видів транспорту через реалізацію Транспортної стратегії на період до 2020 року [16, с. 133].

Проаналізувавши аналітичні дані щодо результатів діяльності у сфері реалізації концепції «зеленої» економіки в Україні, можна сказати, що присутні позитивні зміни. Так, наприклад, якщо прослідкувати за показниками викидів шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря, то можна побачити, що загалом період 2010-2015 рр. простежувалося зниження кількості викидів на більше ніж 30 %, а це є індикатором важливих змін у сфері «озеленювання» економіки (табл. 1).

Таблиця 1 – Динаміка обсягів викидів шкідливих речовин та діоксиду вуглецю в атмосферне повітря у 2010–2015 рр., тис. т (побудована на основі [17])

Показник	Рік						Відхилення 2015 р. від 2010 р., %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	
Викиди забруднюючих речовин - всього	6515,7	6726,3	6662,6	6569,2	5346,2	4521,3	-30,3
у тому числі	1222,2	1349,9	1416,2	1406,5	1160,6	854,0	-30,13
- діоксид сірки	7,9	22,9	13,7	14,3	12,3	10,1	+27,85
- оксид азоту	2848,3	2813,5	2729,8	2682,5	2283,4	1971,9	-30,77
- оксид вуглецю	849,3	882,9	891,3	924,1	586,6	519,4	-38,84
- метан	342,6	335,7	322,4	309,5	270,1	225,8	-34,09
- неметанові леткі органічні сполуки	589,4	636,0	604,3	549,0	434,1	377,4	-35,97
- зважені суспендовані частинки	22,7	23,5	22,2	21,	21,3	18,8	-17,18
- аміак							

Достатньо важливими показниками, що характеризують інтенсивність імплементації засад «зеленої» економіки в Україні, також є показники капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища. З табл. 2 можна побачити, що за період 2010-2016 рр. обсяг капітальних інвестицій та поточних витрат значно збільшився у фактичних цінах майже у 2,5 рази (приріст у розмірі 147,48 %), що свідчить про зростання активності у сфері «зеленого» інвестування та модернізацію існуючих технологій та основних фондів у напрямі екологізації. В той же час видно, частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету має тенденцію до скорочення (з 8,7 % до 2,8 %), а це говорить про те, що існують проблеми мотивування у просуванні ідей «зеленої» економіки серед можновладців, відповідальних за розвиток даного напрямку.

Таблиця 2 – Динаміка капітальних інвестицій та поточних витрат на охорону навколишнього середовища у 2010–2016 рр. (побудована на основі [17])

Показник	Рік					Відхилення 2016 р. від 2010 р., %
	2010	2013	2014	2015	2016	
Капітальні інвестиції та поточні витрати у фактичних цінах, млн. грн.	13128,0	20377,8	21925,6	24591,1	32488,7	+147,48
у тому числі						
- капітальні інвестиції з них	2761,5	6038,8	7959,9	7675,6	13390,5	+384,90
- капітальний ремонт основних засобів природоохоронного призначення	498,0	662,1	640,8	484,9	612,6	+23,01
- поточні витрати	10366,5	14339,0	13965,7	16915,5	19098,2	+84,23
Частка витрат на охорону навколишнього природного середовища за рахунок коштів держбюджету, %						
- у капітальних інвестиціях	8,7	1,3	0,5	4,1	2,8	-67,82
- у поточних витратах	2,7	2,6	2,0	1,8	2,9	+7,41

Необхідно зазначити, що «більш зелена» економіка необхідна, оскільки при «звичайному» господарюванні обсяг інвестицій значно зростає з часом. Наприклад, інвестиції у розширення дорожньої мережі призводять до високих витрат на експлуатацію та підтримку інфраструктури при певному економічному, екологічному та соціальному рівнях. При постійному розвитку інфраструктури, як правило, потрібні все більші обсяги обслуговування (наприклад, дороги з твердим покриттям при більш інтенсивному русі і проходженні більш важких транспортних засобів). Використання викопного палива, в разі підвищення інтенсивності руху автомобільного транспорту, призводить до забруднення повітря (наприклад, концентрації зважених речовин), що, в свою чергу, призводить до зростання

захворюваності (наприклад, респіраторні захворювання). І нарешті, для розширення економічної діяльності необхідні природні ресурси, в тому числі викопне паливо і мінеральну сировину, які безповоротно виснажуються. В результаті, зростання при «звичайному» господарюванні призводить до нарощування майбутніх витрат, як на обслуговування, так і на розширення. У цьому контексті, заходи «зеленої» економіки необхідні, щоб переломити цю тенденцію. Підвищення ефективності використання ресурсів, зниження викидів в атмосферу та охорона навколишнього середовища, як очікується, повинно знизити витрати на організацію та утримання української економіки, підвищати стійкість і, можливо, також забезпечать майбутнє сестейнове зростання (у порівнянні з практикою «звичайного» господарювання). Майбутнє зростання слід оцінювати в більш широкому контексті, з урахуванням критеріїв задоволення вимог більш високого рівня життя та добробуту суспільства за адаптації до обмеженої експлуатації навколишнього природного середовища і природних ресурсів.

Для максимального підвищення ефективності процесів формування національної політики, а також створення сприятливих умов для зеленого зростання, необхідна інтегрована структура розробки, моніторингу та оцінки заходів. З урахуванням цього необхідно здійснити такі заходи:

- розроблення та реалізація державних інвестиційних програм в галузях добувної промисловості (зокрема добування бурого та кам'яного вугілля, металевих руд), переробної промисловості (металургія, виробництво коксу та продуктів нафтоперероблення, виробництво харчових продуктів), енергетики, транспорту та будівництва, що є основними споживачами енергії та забруднювачами навколишнього природного середовища;

- закладення у статті витрат Державного бюджету України та місцевих бюджетів коштів для інвестицій, пов'язаних з впровадженням екологічно «чистих» технологій, використанням відновлювальних джерел енергії, розвитком сестейнового транспорту, «зелених» будівель та відновлення порушених екосистем;

- посилення державного регулювання у сфері видобування та користування природними ресурсами за допомогою використання економічних і правових інструментів (податків, тарифів, штрафів тощо);

- посилення мотиваційного механізму для суб'єктів господарювання, що є забруднювачами довкілля, через податкові пільги або грошові компенсації. Наприклад, якщо підприємство є великим забруднювачем і робить кроки до реалізації «зелених» проектів та програм, то необхідно його звільнити від сплати податку на прибуток на певний проміжок часу чи виплатити грошову винагороду; в той же час, якщо керівництво відмовляється від скорочення обсягів забруднення через впровадження новітніх технологій або модернізацію обладнання, то у податковому законодавстві слід закласти посилення податкового тягаря;

- збільшення адміністративної та кримінальної відповідальності за правопорушення щодо природокористування;

- інтеграція механізму нормативно-правових актів і заходів у сфері природокористування із регіональними соціо-еколого-економічними програмами;

- впровадження єдиної системи моніторингу та оцінювання еколого-економічної ефективності від впровадження проектів, пов'язаних із екологічно «чистою» діяльністю, використання відновлювальних джерел енергії, сталого (сестейнового) транспорту тощо.

Розуміння тісного взаємозв'язку між економікою, екологією і соціальними проблемами поступово стає загальним, оскільки не викликає сумнівів той факт, що зайнятість, зарплати, заощадження та інвестиції повинні рости, а забруднення, відходи та безробіття - скорочуватися. Для подолання нинішньої кризи у світовій економіці (в тому числі й українській) урядам провідних країн вжити невідкладних та ефективних заходів щодо стимулювання інвестицій в інноваційні екологічно «зелені» технології та продукти, що дасть поштовх до зміцнення рівня еколого-економічної

безпеки та подальшого сестейнового розвитку української та світової економіки в цілому.

ВИСНОВКИ З ПРОВЕДЕНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Подальше впровадження засад «зеленої» економіки є одним з головних напрямів сестейнізації розвитку української економіки, що дозволить знизити ризики та забезпечити високий рівень еколого-економічної безпеки країни. Спостерігаються суттєві зрушення у галузях, пов'язаних із зростанням енергоефективності національної економіки, використанням відновлювальних джерел енергії, розвитком «зеленого» туризму тощо. Для розвитку вищенаведених напрямків необхідне адекватна система стимулювання, регулювання та контролю з боку державних та місцевих органів влади. Тому на даному етапі сестейнового розвитку державі необхідно стимулювати інноваційну діяльність та нарощувати обсяги державно-приватних інвестицій у ресурсоефективні технології, системи та навички; забезпечити відповідні законодавчі умови, що визначають пріоритетне значення ресурсоефективності для державних витрат і державних закупівель, скасувати податкові послаблення там, де бюджетні кошти витрачаються на застарілі методи роботи, одночасно вживаючи заходів для того, щоб це не відбивалося на цінову доступність продукції і послуг для людей з мінімальним доходом.

SUMMARY

The approaches to understanding the concept of “green” economics” were investigated and the authors’ vision of the essence of the concept in the context of providing sustainable development was proposed in the article. The author identifies the main areas of investment in the “green” economy, contributing to the growth of ecological and economic security of the national economy. The dynamics of emissions of harmful substances and carbon dioxide into the atmospheric air on the territory of Ukraine in 2010-2015 and the dynamics of capital investments and current expenditures on environmental protection in 2010-2016 as indicators of the development of the “green” economy were analyzed. It was found that the share of expenditures on environmental protection from the state budget funds tends to decrease. The article proposes a number of organizational, economic and regulatory measures that, in the opinion of the author, will stimulate the development of the “green” economy in Ukraine: development and implementation of state investment programs in the sectors that are the main energy consumers and polluters of the environment; pawning funds in the articles of expenditure of the State Budget of Ukraine and local budgets for “green” investment; strengthening of state regulation in the sphere of extraction and use of natural resources; strengthening of the motivational mechanism for economic entities that are environmental polluters through tax incentives or monetary compensation; integration of the mechanism of normative legal acts and measures in the sphere of nature management with regional socio—economic-ecological programs; introduction of a unified system for monitoring and evaluation of environmental and economic efficiency from the implementation of “green” projects.

Keywords: “green” economy, ecological and economic security, sustainable development, natural resources, investments.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Квач Я. П., Фірсова К. В., Борісов О. Г. «Зелена економіка»: можливості для України [Електронний ресурс] / Я. П. Квач, К. В. Фірсова, О. Г. Борісов // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2015. – № 6. – Режим доступу до журналу : <http://global-national.in.ua>.
2. Чмир О. С., Захаркевич Н. П. «Зелена» економіка: сутність, цілі та базові принципи / О. С. Чмир, Н. П. Захаркевич // Економічний вісник Донбасу. – 2013. – № 3 (33). – С. 54–62.
3. Балусва О. В. Методологія управління сталим розвитком міста на еколого-економічних засадах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. екон. наук : спец. 08.00.06 «Економіка природокористування та охорона навколишнього середовища» / О. В. Балусва. – Дніпропетровськ, 2014. – 36 с.
4. Мельник Л. Г. Розвиток «зеленої» енергетики в Україні з урахуванням досвіду Європейського Союзу / Л. Г. Мельник, І. Б. Дегтярьова // Мотиваційні механізми дематеріалізаційних та енергоефективних змін національної економіки: монографія / за заг. ред. доктора екон. наук, проф. І. М. Сотник. – Суми: Університетська книга, 2016. – С. 291–300.
5. Захарова Т. В. «Зеленая» экономика как новый курс развития: глобальный и региональный аспекты / Т. В. Захарова // Вестник Томского государственного университета. Экономика. – 2011. – № 4 (16). – С. 28–38.
6. Штець В. С. Еколого-економічні аспекти переходу до «зеленої» економіки в Україні / В. С. Штець // Вісник КНУ ім. Тараса Шевченка. Економіка. – 2013. – № 6 (147). – С. 108–113.

7. Гура А. О., Гуцан Т. Г. Зелена економіка: сутність, чинники та перспективи розвитку в Україні / А. О. Гура, Т. Г. Гуцан // Збірник наукових праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди «Економіка». – 2017. – Вип. 17. – С. 42–52.
8. Добровольська О. В. Зелена економіка: теорія та практика імплементації в Україні [Електронний ресурс] / О. В. Добровольська // Соціально-економічні проблеми і держава. – 2018. – Вип. 1 (18). – С. 196–205. — Режим доступу до журналу : <http://sepd.tntu.edu.ua>.
9. Орлова Н. С. Зелена економіка в умовах сталого розвитку України / Н. С. Орлова // Менеджер. Вісник ДонДУУ. – 2015. – № 1 (69). – С. 45–50.
10. Зябіна Є. А. Теоретичні аспекти формування «зеленої» економіки в контексті сталого розвитку / Є. А. Зябіна // Механізм регулювання економіки. – 2016. – № 3. – С. 116–121.
11. Соловій І. П. Політичний курс «зеленої економіки» в контексті переосмислення та імплементації ідей сталого розвитку / І. П. Соловій // Науковий вісник НЛТУ України. – 2011. – Вип. 21.19. – С. 196–205.
12. Навстречу «зеленой» экономике: пути к устойчивому развитию и искоренению бедности [Электронный ресурс]. – Программа ООН по окружающей среде, 2011. – 739 с. – Режим доступа : <http://www.unep.org/greenconomy>.
13. Єлісєєва Г. Ю. Статистичне оцінювання розвитку «зеленої» економіки в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.00.10 «Статистика» / Г. Ю. Єлісєєва. – К., 2014. – 24 с.
14. Національна парадигма сталого розвитку України ; за заг. ред. академіка НАН України, д-ра техн. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. – Київ : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. – 72 с.
15. Прушківська Е. В., Шевченко Ю. О. Розвиток «зеленої економіки»: національний аспект / Е. В. Прушківська, Ю. О. Шевченко // Бізнес Інформ. – 2013. – № 3. – С. 186–191.
16. Балусєва О. В., Кумачова А. С. Особливості комплексної державної політики розвитку «зеленої» економіки в Україні в умовах системних змін / О. В. Балусєва, А. С. Кумачова // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 24. – С. 130–135.
17. Статистичний щорічник України за 2016 рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua/.

Надійшла до редакції 11 листопада 2018 р.